प्रवेश सं० ७६८८

विषय: धर्मशास्त्रम्

क्रम सं०

नाम श्राद्धनिर्णयः

ग्रन्थकार

पत्र सं० १-७, ९-११, १-७, २३-२७.

श्लोक सं०

अक्षर सं० (पंक्तौ) ३२

पंक्ति सं० (पृष्ठे) १०

आकार: १०.६" × ४.६".

लिपि: दे. ना.

आधार: का.

वि० विवरणम् अपू०

12033

दि. १४४०.

पी० एस० यू० पी०—७७ एम० सी० ई०—२६५१—५० ०००

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्विजोत्तमःतेनैवसर्वमाप्नोतिपितृयज्ञक्रियाफलं २२ अथकथंतनीव्यादिपुत्राणांपितृत्वमभ्यातंकथंचपितरस्त
पिताःसंतोमनुष्यादीनांपितॄंस्तर्पयंतिकथंचपुष्टिकामेनपुष्टिरवाप्यतइत्यपेक्षायांश्रोल्लसुखप्रह्लस्पर्थं
युधिष्ठिरभीष्मसंवादंहरिवंशीयंपितृकल्पमेवलिख्यते॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥पुष्टिकामेनधर्मज्ञक
थंपुष्टिरवाप्यते॥एतद्वेत्तुमिच्छामिकिंकुर्वाणोनशोचति॥२३॥भीष्मउवाच॥ ॥श्राद्धैःप्रीणातिहिपि
तॄन्सर्वकामफलैस्तथ॥तत्परःप्रयतःश्राद्धीप्रेत्यचेहप्रमोदते २४ पितरोधर्मकामस्यप्रजाकामस्य
ताविनो॥पुष्टिकामस्यपुष्टिंचप्रयच्छंतियुधिष्ठिर २५ युधिष्ठिरउवाच॥ ॥वर्तंतेपितरःस्वर्गेकेषांचि
न्नरकेपुनः॥प्राणिनांनियतंयुक्तंकर्मजंफलमुच्यते॥श्राद्धानिचैवकुर्वंतिफलकामाःसदानराः॥
अभिसंधाय पितरंपितुश्चपितरंतथा २७ पितुःपितामहंचैवत्रिषुपिंडेषुनित्यदा॥तानिश्राद्धा
निदत्तानिकथंगच्छत्यथोपितॄन् २८ कथंचशक्तास्तेदातुंनियमस्थाःकथंपुनः॥किंवातेपितरोने

श्रा० सकान्यजामोवयंपुनः॥ २९ देवा अपिपितॄन्स्वर्गेयजंतीतिचनःश्रुति ३० एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंकिंमा
[illegible]हाधकृते॥भगवाच॥ यत्वेषांकथामेनरसत्तमा ३१ यदादत्तंपितृणांवैतारणायेहकल्पते ३२ भी
[illegible]॥ ॥अत्रतेकथयिष्यामियथातत्वमरिंदम॥ येचतेपितरोयेस्मयान्यजामोवयंपुनः॥ पित्राम
नपुरागीतंलोकांतरगतेनवै॥ श्राद्धकालेममपितुर्मयापिंडःसमुद्यतः॥ तंपितामममहस्तेनभित्वा
भूमिममयाचत॥ हस्ताभरणपूर्वेणाकेयूरातियुतेनवै ३४ रक्तांगुलितलेनाथयादृग्दृष्टपु
रामया॥ नैषकल्पोविधिर्दृष्टइतिनिश्चितवानहं ३५ कुशेष्वेवततःपिंडंदत्तवानविचारयन् ततः रा न
पितामेसुप्रीतोवाचामधुरयागिरा ३६ उवाचभरतश्रेष्ठवेदान्धर्मांश्चशाश्वतान्॥ कृत्वाऽहना
णप्रीतिश्चममनिर्वृत्तितातुला ३७ तस्मात्त्वाहंसुप्रीतःप्रीत्यावरमनुत्तमं॥ ददामितंप्रीतोद्य
लत्रिषुलोकेषुदुर्लभं ३८ नतेप्रभवितामृत्युर्यावज्जीवितुमिच्छसि॥ [illegible]नुतांसंप्राप्यमृत्युः

:प्रभवितातव ३९ किंवातेप्रार्थितंभूयोददामिवरमुत्तमं॥ तद्ब्रूहिनरशार्दूलयत्तेमनसिवर्त्तते ४० इत्यु
क्तवंतंतमहमभिवाद्यकृतांजलिः अब्रुवंकृतकृत्योहंप्रसन्नेत्वयिसत्तमा ४१ यदित्वनुग्रहंभूयस्त्व
त्तोर्हामिमहाद्युते॥ प्रष्टुमिच्छाम्यहंकिंचिद्व्याकृतंभवतास्वयं॥ समामुवाचधर्मात्माब्रूहिमाक्षयदीच्छ
सि॥ छेत्तास्मिसंशयंसर्वंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि॥ अपृच्छंतमहंतातमत्रांतर्हितमेववा॥ गतःसुकृति
नांलोकानूर्जातकौतूहलस्तदा॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥श्रूयंतेपितरस्तातदेवानामपिदेवताः॥ देवाश्च
पितरोन्येचयान्यजामोवयंपुनः॥ कथं[illegible]दत्तमस्माभिःश्राद्धंप्रीणातिवैपितॄन्॥ लोकांतरगतास्ता
तकिंनुश्राद्धस्यवाफलं॥ कान्यत्रतिस्मलोकावसदेवनरदानवाः॥ सयक्षरक्षोगंधर्वाःसकिन्नरमहो
रगाः॥ अत्रमेसंशयंतातकौतूहलमतीवच॥ तद्ब्रूहिममधर्मज्ञसर्वज्ञोह्यसिमेमतः॥ एतच्छ्रुत्वावच
स्तस्यभीष्मप्रोवाचवैपिता॥ ॥शांतनुरुवाच॥ ॥संक्षेपेनैवतेवक्ष्येजन्मांत्वंपरिपृच्छसिपितृणांकारणं
श्राद्धफलंदत्तस्यचानघ॥ पितरश्चयथोत्पन्नाःशृणुसर्वंसमाहितः॥ आदिदेवसुतास्तातपितरोदिवि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

श्रा० सकान्यजामोवयंपुनः॥ २९ देवा अपिपितॄन्स्वर्गेयजंतीतिचनःश्रुतिः ३० एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंकिं
वामहाघ्नते॥मगवाकुथयत्वेषांकथामेनरसत्तमा ३१ यदादत्तंपितॄणांवैतारणायेहकल्पते ३२ भी
ष्म उवाच॥ ॥अत्रतेकथयिष्यामियथात्वमरिंदम॥येचतेपितरोयेस्मयान्यजामोवयंपुनः॥पित्रामम
नपुरागातंलोकांतरगतेनवै॥श्राद्धकालेममपितुर्मयापिंडःसमुद्यतः॥तंपितामममहस्तेनभित्वा
मिमममयाचत॥हस्ताभरणपूर्वेणाकेयूरालियुतेनवै ३४ रक्तांगुलितलेनाथयाहृगदृष्टपु
रामया॥नैषकल्पोविधिर्दृष्टइतिनिश्चितवाहंने ३५ कुशेष्वेवततदापिंडंदत्तवानविचारयन्ततः रान
पितामेसुप्रीतोवाचामधुरयागिरा ३६ उवाचभरतश्रेष्ठवेदान्धर्मांश्चशाश्वतान्॥कृत्वाऽन
ताप्रीतिश्चममनिर्वृत्तितातुला ३७ तस्मात्त्वयाहंसुप्रीतःप्रीत्यावरमनुत्तमं॥ददानितंप्रतीच्छ
त्वंत्रिषुलोकेषुदुर्लभं ३८ नतेप्रभविताम्रत्युर्यावज्जीवितुमिच्छसि॥त्वत्तोभ्यनुज्ञांसंप्राप्यम्रत्युः

:प्रभविताननं ३९ किंवातेप्रार्थितंभूयोददामिवरमुत्तमं॥तद्ब्रूहिनरतस्त्रेष्ठयत्तेमनसिवर्तते ४० इत्यु
क्तवंतंतमहमभिवाद्यकृतांजलिः॥अब्रुवंकृतकृत्योहंप्रसन्नेत्वयिसत्तम ४१ पदित्वनुग्रहंमय्यस्त्व
त्तोर्हामिमहाघ्नते॥प्रष्टुमिच्छाम्यहंकिंचिद्व्याकृतंभवतास्वयं॥समामुवाचधर्मात्माब्रूहिमाभयदीच्छ
सि॥छेत्तास्मिसंशयंसर्वंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि॥अपृच्छंतमहंतातमत्रांतर्हितमेववा॥गतःसुकृति
नांलोकान्जातकौतूहलस्तदा॥ ॥भीष्म उवाच॥ ॥श्रूयंतेपितरस्तातदेवानामपिदेवताः॥देवाश्च
पितरोन्येचयान्यजामोवयंपुनः॥कथंदत्तमस्माभिःश्राद्धिप्राणातिवैपितॄन्॥लोकांतरगतांस्ता
तात्किंनुश्राद्धस्यवाफलं॥कल्पंतंतिस्मलोकावैसदेवनरदानवाः॥सयक्षरक्षोगंधर्वाःसकिन्नरमहो
रगाः॥अत्रमेसंशयंतातकौतूहलमतीवच॥तद्ब्रूहिममधर्मज्ञसर्वज्ञोह्यसिमेमतः॥एतच्छ्रुत्वावच
स्तस्यमार्कंडेयोवाचवैपिता॥ ॥शांतनुरुवाच॥ ॥संक्षेपेनेवतेवक्ष्येजन्मांत्वंपरिपृच्छसिपितॄणांकारणं
श्राद्धफलंदत्तस्यचानघ॥पितरश्चयथोक्ताःशृणुसर्वंसमाहितः॥आदिदेवसुतास्तातपितरोदिवि

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

श्रा० देवताः॥ तान्यजंति स्म लोका वै सेव नरदानवाः॥ सयक्षरक्षोगंधर्वाः ससकिन्नरमहोरगाः॥ आप्यायि
ताश्च ये श्राद्धैः पुनराप्याययंति वै॥ जगत्सदेवगंधर्वमिति ब्रह्मानुशासनं॥ तान्यजस्व महाभागान्
श्राद्धैः श्राद्धरतः द्रितः॥ ततः श्रेयो विधास्यंति सर्वकामफलप्रदाः॥ त्वयैवाराध्यमानास्ते नामगो
त्रादिकीर्तनैः॥ अस्मानाप्याययिष्यंति स्वर्गस्थानपि भारत॥ मार्कंडेयस्तु ते शेषमेतत्सर्वं तादि
ष्यति॥ एष वै पितृभक्तश्च विदितात्मा च भारत॥ उपस्थितश्च श्राद्धे च मममेवा॥ नुग्राहाय वै एनं प
श्च महाभागमित्युक्तांतरधीयत॥ ॥इति श्री खिलेषु हरिवंशे पितृकल्पे॥ ॥भीष्म उवाच॥ ॥संकु
पतो वतेवञ्चयन्मां त्वं परिपृच्छसि॥ पितृलोकगतोश्राद्धे सर्वमेव युधिष्ठिर॥ ततोहं तस्य वचना १८
न्मार्कंडेयं समाहितः॥ पृष्टवंतमेवं च पृच्छं यो मे पृष्टः पिता पुरा॥ समामुवाच धर्मात्मा मार्कंडेयो
महातपाः॥ भीष्म वक्ष्यामि तत्वेन शृणुष्व प्रयतोनघ॥ अहं पितृप्रसादाद्धि द्वद्धिमायुक्तवान्
॥ पितृभक्त्यैव लब्धं च प्राप्तोके प्रथितं यशः॥ सहस्रयुगपर्यंते च द्रुवर्ज्य सहस्रिके॥ अधिरुह्य गि

न्या

रिमेहं तपोतप्यं सुदुश्चरं॥ ततः कदाचित्पश्यामि दिव्यं प्रज्वलत्तेजसा॥ अंगुष्ठमात्रं पुरुषमग्नाविग्निमिवाहितां
॥ सोहं तस्मै नमस्कृत्य प्रणम्य शिरसा स्वयं॥ आसीनं विष्टविमानस्थं पाद्यार्घ्याभ्यामपूजयं॥ अपृच्छं चैव वङ्ग्द
र्षं विद्यामि त्वां कथं विभो॥ तपोवीर्यात्समुत्पन्नं नारायणगुणात्मकं॥ दैवतं हृदि देवानामिति मे वर्तते म
तिः॥ समामुवाच धर्मात्मा तपमानस्ततो नघ॥ न ते तपः सुचरितं येन मां नावबुध्यसे॥ क्षणेनैव प्रमाणं
सं विभ्रदन्यदनुत्तमम्॥ रूपेण हि सुमत्त्वा हक्त्वदृष्टपूर्वेन मेघ चितः॥ ॥सनत्कुमार उवाच॥ ॥वि
द्धि मां ब्रह्मणः पुत्रं मानसं पूर्वजं विभो॥ तपोवीर्यात्समुत्पन्नं नारायणगुणात्मकं॥ सनत्कुमार इति य
ः श्रुतो देवेषु वै पुरा सो स्मि भार्गव मद्दं ते कं कामं करवाणि ते॥ ये त्वन्ये ब्रह्मणः पुत्रा यवीयांसस्तु ते म
मा भ्रातरः सप्त दुर्धर्षा येषां वंशाः प्रकीर्तिताः॥ क्रतुर्वसिष्ठः पुलहः पुलस्त्यो त्रिस्तथांगिराः॥ त्री
ल्लोकान्धारयंतीमे देवदानवपूजिताः॥ वयं तु यतिधर्माणः आरोप्यात्मानमात्मनि॥ प्रजां धर्मं च का
मं च व्यपहाय महामुने॥ यथोत्पन्नस्तथैवाहं कुमार इति विद्धि मां॥ तस्मात्सनत्कुमारेति नाम तत

Indira Gandhi National Centre for the Arts

श्रा॰ न्मे प्रतिष्ठितं॥ मदङ्क्याते तपस्वी लोमिमर्शनिः कोन्द्धया॥ एषदृष्टोस्मि भवतां कामं प्रदिशामि ते॥ इत्यु
क्तवंतं तमहं प्रत्यवोचं सनातनं॥ पृष्टः पितॄणां सर्गश्च फलं श्राद्धस्य चा तथा॥ विच्छेदं संशयं नो मम
तु देवेश्वरो मम॥ समामुवाच धर्मात्मा युगांते वद्भुवार्धिके॥ रमे त्वया हवि प्रर्थ्यश्च शृणु सर्वं यथातथं
॥ देवानामसृजं पूर्वं यामा यजंती हन्मार्गवा॥ समुत्सृज्य तदात्मानमयजंसे च फलार्थिन४॥ तेश
प्त ब्रह्मणा मूढा नष्टसंज्ञा दिवौकस४॥ तस्मात्किंचिन्न जानंति ततो लोको व्यमुह्यत॥ ते भूयः प्र
णताः शप्तोप्रजावंतः पितामहं॥ अनुग्रहाय लोकानां ततस्तान ब्रवीत्प्रभुः॥ प्रायश्चित्तं चरध्वं वै राम
व्यभिचारो हि वः कृताः॥ पुत्रश्च परिपृछध्वं ततो ज्ञानमवप्स्यथ॥ प्रायश्चित्तं क्रियार्थं ते पुत्रान्पृ
प्रक्षुरर्त्तवतः॥ तेभ्यस्ते प्रयतात्मानः शशंसुस्तनयास्तदा॥ प्रायश्चित्तानि धर्मज्ञा वाङ्मनः कर्म
जानि वै॥ शंसंति कुशला नित्यं चक्षुष्मंतो हि तत्त्वतः॥ प्रायश्चित्तार्थतत्त्वज्ञा लब्धसंज्ञा दिवौक
सः॥ गम्यतां पुत्रकाश्चेति पुत्रैरुक्ता दिवौकस४॥ अभिशस्तास्तु ते देवाः पुत्रवाक्येन तेन दाः पि

तामहमुपागच्छन्संशयच्छेदनाय वै॥ ततस्तानब्रवीद्देवो यूयं वै ब्रह्मवादिनः॥ तस्माद्यदुक्ता यूयं वै तत्तथा नत
दन्यथा॥ यूयं शरीरकर्त्तारस्तेषां देवा भविष्यथ॥ ते तु तान प्रदातारः पितरो वो न संशयः४॥ अन्यो
न्यपितरो यूयं ते वै चेति निबोधत॥ देवाश्च पितरश्चैव तद्बुध्यध्वं दिवौकसः॥ ब्रह्मणाच्छिन्नसंदेहा
ः प्रीतिमंतः परस्परं॥ यूयं वै पितरोस्माकं यैर्वयं संविबोधिताः॥ यानिष्टा च पितृश्राद्धक्रियां क
करिष्यति॥ राक्षसा दानवा नागा४ फलं प्राप्स्यंति तस्य तत्॥ श्राद्धैराप्यायिताश्चैव पितरः सो
मम त्वयं॥ आप्यायमाना युष्माभिर्वर्द्धयिष्यति च नित्यदा॥ श्राद्धैराप्यायितः सोमो लोकमाप्या
ययिष्यति॥ समुद्रपर्वतवनं जंगमाजंगमैर्वृतं॥ श्राद्धानि पुष्टिकामश्च ये करिष्यंति मानवाः॥ ते
भ्यः पुष्टिं प्रजाश्चैव दास्यंति पितरस्तथा॥ श्राद्धे च ये प्रदास्यंति त्रीन्पिंडान्नामगोत्रतः४॥ सर्वत्र
वर्त्तमानास्तान्पितरः सपितामहाः४॥ भावयिष्यंति सततं श्राद्धदानेन पूजिताः॥ एवमाज्ञप्त

Indira Gandhi National Centre for the Arts

५

श्रा० पूर्वं ब्रह्मणा परमेष्ठिना इति द्विवचनं सत्यं भवेत्वाद्या दिवौकसः॥ पुत्राश्च पितरश्चैव वयं सर्वे पर
स्परं॥ ॥सनत्कुमार उवाच॥ ॥एत ते पितरो देवा देवाश्च पितरस्तथा॥ अन्योन्यपितरो ह्येते
देवाः पितृगणाश्च ह॥ इति श्री खिलेषु हरिवंशे पितृकल्पे॥ ॥अथ श्राद्धान्याह विश्वामि
त्रः॥ नित्यं नैमित्तिकं काम्यं वृद्धिश्राद्धं सपिंडनं॥ पार्वणं चेति विज्ञेयं गोष्ठ्यं शुद्ध्यर्थमष्टम
॥ कर्मांगं नवमं प्रोक्तं दैविकं दशमं स्मृतं॥ यात्रास्वेकादशं प्रोक्तं पुष्ट्यर्थं द्वादशं स्मृतं॥
एषां लक्षणानि भविष्ये॥ अहन्यहनि यच्छ्राद्धं तन्नित्यमिति कीर्तितं॥ वैश्वदेवविहीनं तद राम
शक्तावुदकेन तु॥१॥ एकोद्दिष्टं तु यच्छ्राद्धं तन्नैमित्तिकमुच्यते॥ तदप्यदैवं कर्तव्यमयुग्मा
न्भोजयेद्द्विजान्॥२॥ कामाय विहितं काम्यमभिप्रेतार्थसिद्धये॥ पार्वणेन विधानेन तदप्यु
क्तं खगाधिप॥३॥ वृद्धौ यत्क्रियते श्राद्धं वृद्धिश्राद्धं तदुच्यते॥ सर्वं प्रदक्षिणं कार्यं पूर्वाह्णे तो

पवितिना॥४॥ गंधोदकतिलैर्युक्तं कुर्यात्पात्रचतुष्टयं॥ अर्घार्थं पितृपात्रेषु प्रेतपात्रं प्रसेचयेत्
॥ये समाना इति द्वाभ्यामेतदुक्तं सपिंडनं ५ अमायां क्रियते यत्तु तत्पार्वणमिति स्मृतं॥ क्रियते
वा पर्वणि यत्तु तत्पार्वणमिति स्थितं॥६॥ गोष्ठ्यां यत्क्रियते श्राद्धं गोष्ठीश्राद्धं तदुच्यते॥ बहूनां वि
दुषां संपत्सुखार्थं पितृप्रीतये ७ क्रियते शुद्धये यत्तु ब्राह्मणानां च भोजनं॥ शुद्ध्यर्थमिति तत्प्रो
क्तं वैनतेय मनीषिभिः ८ निषेककाले सोमे च सीमंतोन्नयने तथा॥ ज्ञेयं पुंसवने चैव श्राद्धं क
र्मांगमेव तु॥ ९ देवानुद्दिश्य यच्छ्राद्धं तत्तु दैविकमुच्यते॥ हविष्येण विशिष्टेन सप्तम्यादि
पुन्नायते १० गच्छेद्देशांतरं यत्र श्राद्धं कुर्यात्तु सर्पिषा॥ यात्रार्थमिति तत्प्रोक्तं प्रवेशे
च न संशयः ११ नारीरोपचये श्राद्धं मर्थोपचय एव च॥ पुष्ट्यर्थमेतद्विज्ञेयं सोपचार
कमुच्यते १२ वृद्धिः पुत्रजननादिः॥ पूर्वाह्ण इति सति संभवे विवाहादौ पुत्रजनने रात्राव
पि॥ गोष्ठी श्राद्धं॥ श्राद्धं गोष्ठ्यां क्रियमाणं यत्तत्सं गोष्ठी श्राद्धं तद्गोष्ठीश्राद्धमिति मदन

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

श्रा० पालः॥ गोष्ठीश्राद्धकर्तसमुदायइतिकल्पतरुः॥ यस्तुवस्कगोष्ठीशब्दस्यभोत्क ब्राह्मणसमुदायपरत
या ब्राह्मणसंपत्प्रयुक्तं श्राद्धमुच्यते॥ क्रियते शुभयइति प्रायश्चित्तांबराणांतेयद्धिहितां॥ ततृय
थाहन्नावालेन८॥ श्रांनेसर्वकृच्छ्राणांसमाप्तौचविशेषतः८॥ आज्येनैवहिशालागौरुकृयाश्चाकृतौ
॥ पृथकू॥ श्राद्धंकुर्याद्भूतस्यांतेगोहिरण्यार्थदक्षिणामिति॥ देवं श्राद्धंनित्यवत्मतदाहपारस्कर
: देनु ह्लिश्यक्रियतेयत्तदैविकमुच्यते॥ तन्नित्यश्राद्धंवत्कुर्याद्द्वादश्यादिषुयत्नतः इति। यद्यपि॥
नित्यनैमित्तिकंकाम्यंवृद्धिश्राद्धंतथैवच॥ पार्वणंचेतिमनुना श्राद्धं पंचविधं स्मृतमितिवृ २८
हस्पतिः॥ अहन्यहनिनित्यंस्यात्काम्यंनैमित्तिकंपुनः॥ एको दिष्टं चाविज्ञेयं वृद्धि श्राद्धंचपार्व
णं॥ एतत्पंचविधंश्राद्धंमनुनापरिकीर्तितमितिकूर्मपुराणं॥ नित्यनैमित्तिककाम्यमितिमत्स्य
मितिपरस्परविरोधस्तथापितन्न द्विगद्वितोपाक्षिमात्रभेदाद विरोधः तथाचकात्यायनोदयोदश्
श्राद्धादीनामपिनित्यादिष्टंतुर्भावमाह॥ स्मृतमहोहरहर्दद्याश्राद्धंयद्वामहालये॥ तन्नित्यमुदितं

सद्भिर्निस्पत्यवनुद्धिधानतः८॥ गालवः प्रेतश्राद्धंसपिंडांतं॥ संक्रांतग्रहणोषुव॥ संवत्सरोदकुंभंचहद्धिः श्रा
द्धंनिमित्ततः॥ तिथ्यादिषुचयच्छ्राद्धंमन्वादिषुयुगादिषु अलभेषुचयोगेषुतत्काम्यंसमुदाहृतमिति॥ अथाधि
कारिणः॥ बृहस्पतिः॥ प्रमीतस्यपितुःपुत्रैः श्राद्धंदेयंप्रयत्नतः॥ नातिवंधुसुहृच्छिष्यैः त्विग्भ्यपुरोहितैः॥ मरी
चिः॥ मृतेपितरिपुत्रेणक्रियाःकार्याः अयत्नतवहवःस्युर्यदापुत्राःपितुरेकत्रवासिनः॥ सर्वेषांतुमतंकृत्वाज्येष्ठेनै
केनयत्कृतं। द्रव्येणचाविभक्तेनसर्वेरेवकृतंभवेत्॥ शंखः॥ पितुःपुत्रेणकर्तव्याःप्रेतपिंडोदकक्रियाः॥ पुत्राभा
वेतुपत्नीस्यात्पत्न्याभावेसहोदरः॥ भार्यापिंडंपतिर्दद्याद्भर्त्रेभार्यातथैवच॥ श्वश्र्वादेस्तुस्नुषाचैवतदभावेसपिंडकः
विष्णुपु० पाराशरः॥ पुत्रपौत्रः प्रपौत्रोवाभ्राताबाभ्रातृसंततिः॥ सपिंडसंततिर्वापिक्रियार्हान्निपत्नायते॥ तेषामभा
वेसर्वेषांसमानोदकसंततिः॥ मातृपक्षसपिंडेनसंबंधायेभवंतिच॥ कुलद्वयेचावसन्नेस्त्रीभिःकार्याःक्रियान्नृप॥
श्रा तत्संघातांतगतेःकार्याःप्रेतक्रियाबुधैः॥ उत्सन्नबंधोरिक्थात्कारयेदवनीपतिः॥ सपिंडसमानोदकलक्षणं॥
॥ सपिंडतातुपुरुषेसप्तमेविनिवर्त्तते॥ समानोदकभावस्तुनिवर्त्तेतचतुर्दशात्॥ मातामहादित्रयश्राद्धंपितृ
कर्त्तव्यं॥ पुलस्त्यः॥ मातुःपितरमानस्यत्रयोमातामहास्मृताः॥ तेषांतुपितृवच्छ्राद्धंकुर्युर्दुहितृसूनवः॥ गौतमः॥

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

श्रा॰ तरोपत्रपत्न्यंतेतत्रमातामहस्मृता:। अविशेषेण कर्त्तव्यं विशेषान्नरकं व्रजेत्॥ कात्यायनः। कर्षूसमन्वितं मु
क्त्वा तथाद्यं श्राद्धषोडशं॥ प्रत्याब्दिकं च शेषेषु पिंडाः स्युः षडिति स्थितिः४॥ अन्वष्टकासु विशेषः। स्मृत्यर्थसा
॥ अन्वष्टकासु नवभिः पिंडैः श्राद्धं समाचरेत्॥ पित्रादिमातृमध्यं च ततो मातामहांतकं सोपह्नवेवं इम
सोर वेश्वदह्व्यो॥ गयायां गमनागव्धे च॥ अन्वष्टकायां च महोत्सवे च श्राद्धं प्रकुर्यान्नवदैवतं च॥ त
त्रमात्रोत्पान॥ वृयाहे केलाः प्रोक्ता हृद्वावादौ प्रकीर्त्तिता ४॥ अन्वष्टकासु मध्यस्थानात्याः कार्या
स्तु मातरः ६॥ तथा॥ गयायां पितृ एवैस्पादान्वष्टक्येपि पूर्ववत्॥ वृयाहे केवलं श्राद्धं मातृपूर्वं तु
नंदिके॥ ज्ञातृकल्पेः वृयाहं वर्जयित्वैकं स्त्रीणां नास्ति पृथक्क्रिया॥ केचिदिच्छंति नारीणामन्यत्रापि म
हर्षयः४॥ अन्वष्टकां तथा वृद्धिं मातृश्राद्धं स्ततेहहति। एकोद्दिष्टं तथा मुक्त्वा स्त्रीणां नान्यत् पृथक्कु
र्भवेत्॥ शातातपः४॥ नांदीमुखेष्टके श्राद्धं मघायां च स्ततेहं॰ नि॥ मातुः श्राद्धं प्रथक्कुर्यादन्यत्र पतिना सह
॥ पिता श्राद्धं न कर्त्तव्यं पुत्राणां च कदाचन॥ आजीवनं वक्तृ नर्त्तव्यं जहणां वकनीयसं॥ नोतुब्रेनहेकुर्वीतां नसपिंडीकरणं विना

५१

भोयदोहिनी गावस्तमुपतिष्ठंति गावं पुष्टिस्तथैव च॥ व्रतस्थमपि दौहित्रं श्राद्धेष्वेतन्नि जयेत्॥ शूद्रेणाहि समस्ता
वधावद्धेदेन योजितः॥ केषांचिद निर्माल्यतां दर्शयति॥ दर्भाः कृष्णाजिनं मंत्रा ब्राह्मणो हविरग्नयः॥ नैते नि
र्माल्यतां यांति आवाह्याः स्युः पुनः पुनः॥ दर्भाः पिंडेषु निर्माल्याः श्मसानेषु हुताशनः॥ मंत्राः शूद्रेषु नि
र्माल्या ब्राह्मणाः प्रेतभोजिनः॥ अथ विधिपरिभाषाः॥ बौधायनः४॥ भोजने हवनं दानमुपहोर ४ प्रति
ग्रहः॥ बहिर्जानु न कार्याणि तद्वदाचमनं स्मृतं॥ तर्पणं तिलाहीनं यद्व नियच्च निरूदकं॥ निरासनं तु यत्क
र्मं तत्सर्वं राक्षसं विदुः॥ छंदोगपरिशिष्टे॥ यत्रैव कर्म करणे कर्त्तुरंगं न तूच्यते॥ दक्षिणस्तत्र विज्ञेयः क
र्मणां पारगः करः॥ यत्र दिङ्नियमो नस्याज्जपहोमादिकर्मसु॥ तिस्रस्तत्र दिशः प्रोक्ता ऐंद्री सौम्यापराजि
ता॥ तिष्ठन्नासीनः प्रह्वो वा नियमो यत्र नेदृशः॥ तदासीनेन कर्त्तव्यं न प्रह्वेन न तिष्ठता॥ अक्रिया स्त्रिवि
धाः प्रोक्ता विद्वद्भिः कर्मकारिणां॥ अक्रिया च परोक्ता च तथा चैवायथाक्रिया॥ बहुत्वं वास्तश्चाप क्तौ
यस्याया वत्प्रकीर्त्तितं॥ तस्यतावति पशास्त्रार्थे कृते सर्वं कृतं भवेत्॥ एतत्स्वशाखाविरोधिकर्मविषयं

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

श्रा॰ तथा॥ यन्नाम्नातं स्वशाखायां पारक्यमविरोधियत्॥ विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्मवत्॥ दक्षिणं॰
येज्जानु देवान्परिचरन्सदा॥ पातयेदितरं जानु पितॄन्परिचरन्नपि॥ स्मृत्यंतरे॥ एकवासास्तु यः कु
र्यात्पित्र्यं निर्वपनं नरः॥ कषायवस्त्रसंछन्नस्तद्दरत्नीसिमुंतत॥ दैविकं सफलं कर्म कर्त्तव्यमुपवीतिना
॥ प्राचीनावीतिना पित्र्यं मानुषं तु निवीतिना॥ भुक्त्यंते शिवपूजांते श्राद्धांते विकरे तथा॥ चालने पादशौ
वे च पवित्रं पशु संत्यजेत्॥ श्राद्धारंभेवसाने च पादशौचे तथार्चने॥ विकरे पिंडदाने च पशु चाचम
नं स्मृतं॥ पैतृकं पितृतीर्थेन दैवतीर्थेन दैविकं॥ कर्म कुर्यात्स्वयत्नेन विपरीतं विवर्जयेत्॥ यो॥ गी॥ राम
कनिष्ठादेशिन्यंगुष्ठमूलान्यग्रं करस्य च॥ प्रजापतिपितृब्रह्मदेवतीर्थान्यनुक्रमात्॥ श्राद्धे मौनग्रहका
र्ये॥ तल्लोपे प्रायश्चित्तं स्मरणात्॥ यदि वागमलोपः स्याज्जपहोमादिकर्मसु॥ व्याहरेद्वैष्णवं मंत्रं स्मरेद्वा
विष्णुमव्ययं॥ तथा च श्रुतिः॥ स यदि युरा मानुषीं वाचं व्याहरति ततो वैष्णवीमृचं वा यजुर्वा जपेद्यज्ञो वै वि
ष्णुस्त यत्तं पुनरारभेत तस्य हे षा प्रायश्चित्तिरिति॥ मानुष्यामिति दैवी वागुच्चारे न दोषः॥ वायुपुराणे॥ नाश्राद्धे

तं स्पृशेल्लिंचित्पित्र्ये दैवे च कर्मणि॥ उत्तरेणाहरेद्ग्रासं दक्षिणेन विसर्जयेत्॥ मनुः॥ दैवकार्याद्द्विजातीनां पितृकार्यं
विशिष्यते॥ दैवं तु पितृकार्यस्य पूर्वमाप्यायनं स्मृतं तेषामारक्षभूतं हि पूर्वं दैवं नियोजयेत्॥ रक्षांसि हविर्लुंपं
ति श्राद्धमारक्षवर्जितं॥ देवाद्यंतं तदीहेत पित्राद्यंतं न तद्भवेत्॥ पित्राद्यंतं त्वीहमानः क्षिप्रं नश्यति सान्वयः॥ प्रमा
णं देवतद्विष्णोः संपूर्णं स्यादिति श्रुतिः॥ देवाः॥ बृहस्पतिः॥ क्रतुर्दक्षो व
सुः सत्यः कालः कामस्तथैव च॥ धुरिश्च रोचनश्चैव तथा चैव पुरूरवः॥ आर्द्रवश्च दशैते तु विश्वे देवाः॥ प्रकी
र्त्तिताः॥ अत्र बृहस्पतिना आर्द्रवशब्दो लिहितस्तथा॥ शंखवत्पर्णोपि पुरूरवसमार्द्रवं तर्पयामिति॥ एवमेव कृ
त्यतत्त्वेरपि॥ मकारादिरिति कामधेनुः तत्रमलं मृग्यं॥ श्राद्धमेदेन देवताविसर्जते शंखः॥ इष्टिश्राद्धे क्रतु
दक्षौ संकीर्त्यौ वैश्वदेविकौ॥ नांदीमुखे सत्यवसू काम्ये च धुरिरोचनौ॥ पुरूरवार्द्रवौ चैव पार्वणे समुदा
हृतः॥ संकीर्त्यौ वैश्वदेविकौ॥ नान्दीमुखे सत्यवसू काम्ये च धुरिरोचनौ॥
ने मित्रिके कालकामावेवं सर्वत्र कीर्त्तयेत्॥ अत्यालिनामं चैवैषां तु न विदुर्यद्द्विजातयः॥ अयमुच्चा
ः श्लोकः श्राद्धासमन्वितेषु॥ आगच्छंतु महाभागा विश्वेदेवा महाबलाः॥ ये यत्र विहिताः श्राद्धे साव

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

श्रा॰ तो॥यदामलात्पादिश्राद्धं नित्यतयाकरोतितदापुरूरवआर्द्रवावेव॥यदा॰ काम्यतयातदाधुरिरोचनाव॰
मत्पात दापिधुरिरोचनौ॥काम्यं नित्यं नांदीमुखे श्राद्धे वसुसत्यौ वपेत्क॥नुवाचलनने दैवेकाल
वहि॥अपिकन्यागते सूर्येकाम्ये चधुरिरोचनौ॥पुरूरवाआर्द्रवश्चपार्वणेसमुदाहतौ॥वृहस्प॰
सने चार्घ्यदाने चपिंडदानेवनेजने॥पिंडसंबंधनामानियथावदनुकीर्त्तयेत्॥अर्घ्यासनयोःषष्ठी॥
तीयावाहनेसदा॥अन्नदाने चतुर्थीस्याछेषासंबुधयस्मृताः॥सर्वत्रप्रथमाकार्याषष्ठीस्थाने चतुर्थ्ये
॥निमंत्रणेप्रतिज्ञायामन्नप्रदक्षिणाविधौ॥ब्रह्मपुराणे॥पितृन्नाश्रुततोदद्यादन्नमंत्रैर्मंत्रणेनतु॥अ १२
कामुकगोत्रेतत्त्वम्भ्यं अन्नंस्वधानमः॥ अथश्राद्धहोमेतथापयोगीद्रव्याणि॥आसनानि॥पीपर्णी च शमी
शल्लीकदंबोवारणस्तथा पंचासनेपवित्राणि श्राद्धहोमेतथार्चने॥अथनिषिद्धासनानि॥हारिद्रुर्वेणवमाद्र्
छन्नालीरागाहतं चयत्॥अविकं चौष्ट्रिकं चैवपिश्राद्धकर्मणिवर्ज्जयेत्॥गंधाः॥चंदनागुरुकर्पूरंकुंकुमंपं
सकंतथा॥कस्तूरिकादयोगंधाः॥पितॄणांतुप्रिहेतवः॥अत्रकस्तूरिकायहणस्यपार्यनानुलेपनार्थंतत्र

निषेधःश्रवणात्॥ब्रह्मपुराणे॥पूतिकंमृगनाभिंचरोचनंरक्तचंदनं॥कलीयकंयोगर्कं चतुरुष्ठकं चापिवर्ज्जयेत्॥पु
ष्पाणि॥श्राद्धेजात्यःप्रशस्ताःस्युर्मल्लिकाःश्वेतयूथिका॥शतगारंमातुकं चैवपितॄणांदत्तमक्षयं॥अवृादन्य
अमरकानिपिअपुष्पाणि वर्ज्जयेत्॥तिलपुष्पेश्चपत्रैश्चयोमकाःपूजयेत्पितॄन्॥तस्यपुण्यस्यसंख्या
नंवेत्तिचेच्चतुराननः॥कुशस्तं चप्रसूनं चसहस्रकुसुमाधिकं॥तेनार्चयेत्सुरान्सर्वान्पितॄंश्चैवप्रयत्नतः॥
अमायान्तुपितॄंभक्त्यातुलस्यायःसमर्चयेत्॥सभुक्त्वाविपुलान्भोगानूचंद्रलोकेमहीयते च॥विल्वा
चकेतकीपुष्पंश्राद्धकर्मणिवर्ज्जयेत्॥उग्रंवांधीन्यगंधीनि चैत्यवृक्षोद्भवानि च॥पुष्पाणिवर्ज्जनीयानि
रक्तवर्णानियानि च॥धूपाःकेवलंदद्याद्घृतागुरूनीचोमेतथैवासीरपद्मकं॥तुरुष्कंगुग्गुलुं चैवदद्या
तोक्तंयुगपद्धहेतुः॥कर्पूरमगुरुंधूपंशुष्कचंदनमेवच॥प्रीणंतिपितरोदेवाःद्राह्मणमक्षयंफलं
॥घृतंनकेवलंदद्यात्दूषिवाह्लणागुग्गुलं॥घृतंचंदनरालं च आज्यंगुग्गुलधूपितं॥पतंतिपित
रस्तस्यतुसपिराद्योदकक्रियाहस्तवाताहतंधूपंयेर्पयन्तिद्विजोत्तमः॥वथाभवतितच्छ्राद्धंतस्मात्तां

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

श्रा·

परिवर्ज्जयेत्॥घृतेन दीपो दातव्यस्तिलतैलेन वा पुनः॥वसामेदोद्भवादीपं यत्नतः परिवर्ज्जयेत्॥अ
थ वासः कौशेयं क्षौमं कार्पासं दुकूलमहतं तथा॥श्राद्धेष्वेतानि यो दद्यात् कामानाप्नोति पुष्कलान्॥तत्त
हूणां॥टेष धौतं न वंश्वेतं सदशं यन्न धारितं॥अहतं तद्विजानीयाद्दैवे पित्र्ये च कर्मणि॥देवीपुराणे
॥अधरीयोत्तरीयार्थमुद्दिश्यैकैकमादरात्॥वासो युगं प्रदातव्यं पित्र्ये कर्मणि पण्डित॥विष्णुधर्मोत्तरे
॥यः कंचुकं तथोष्णीषं पितृभ्यः प्रतिपादयेत्॥जन्मोद्भवानि दुःखानि स कदाचिन्न पश्यति॥वर्ज्यानि
कौपीनं मलिनं रक्तं चित्रं खंडं पराशुकं॥कषायं चाहतधौतं च पर्द्धधौतमधौतकं॥कषायं कृष्णवर्णी रान
च मलिनं केशदूषितं॥छिन्नाग्रं चोपवस्त्रं च सव्याग्रंथितमेव च॥यामानेवंविधं वस्त्रं यत्नतः परिवर्ज्जये
त्॥पात्राणि स्वर्णपात्रं वैश्वदेवे तु तत् पितृवल्लभं॥सर्वेषां विहितं कांस्यं भिन्नं तदपि वर्ज्जयेत्॥राजते
भाजनैरेषामथवा रजतान्वितैः॥वार्यपि श्रद्धया दत्तमक्षय्यायोपकल्पते॥तथा च हरिवंशे॥सर्वे
षां राजतं पात्रं अथवा रजतान्वितम्॥दत्तं स्वधां पुरोधाय श्राद्धे प्रीणाति दै पितॄन्॥यचेदन्नानि मुस्ना

तः पात्रेषु शुचिषु स्वयं॥स्वर्णादिधातुजातेषु मृण्मयेष्वपि वा द्विजः॥अच्छिद्रेष्वविलिप्तेषु तथानुपहतेषु च
॥नायसेष्वपि भिन्नेषु दूषितेष्वपि वा क्वचित्॥एवं कृतोपयोगेषु मृण्मयेषु न च क्वचित्॥न कदाचि
त्पचेदन्नमयःस्थालीषु नु क्वचित्॥कदलीमधुकाम्रपनसजंबुभस्मति पात्राण्यपि स्वीकृतानि॥पाला
रामधुकाश्मर्यपात्रं यदि न लभ्यते॥कांस्ये तिलोदकं दद्यात् मृण्मये परिवर्जयेत्॥पात्रे तु मृण्मये
यस्तु श्राद्धे भोजयते पितॄन्॥तत्र दाता पुरोधाश्च भोक्ता च नरकं व्रजेत्॥अथ श्राद्धोचितहविः॥वि
॥ ॥मार्कंडेय उवाच॥ ॥बहुप्रकाराण्यन्नानि मिष्टानि रुचिराणि च॥फलानि चैव स्वादूनि यथाका
लोद्भवानि च॥निवेदयेत्पितृभ्यो यः संभृत्य स्वयमादरात्॥स पितॄणां प्रसादेन ब्रह्मसायुज्यमश्नुते
॥ब्रह्मवैवर्त्ते॥गोधूमाश्च यवाश्चैव समुहारक शालयः॥एते समात्समुद्भूताः पितॄणाममृतं तनातन
स्मात्ते प्रयतो दद्यात् एते श्राद्धेषु नित्यान्नमेकरं मास्तु वरकाद्यं तप्रकाः॥क्षीरं मधु सर्पिश्च पयः पायसमे
व च॥स्निग्धमुष्णं च यो दद्यादग्निष्टोमफलं लभेत्॥सुमंतुः॥ ॥पयो दधि घृतं चैव गव्यं श्राद्धेषु पावनं॥म

Indira Gandhi National Centre for the Arts

श्रा॰ धीणां घृतं प्राहुः श्रेष्ठं न तु पयः क्वचित् ॥ आदित्ये ॥ मधुकं रामठं चैव कर्पूरं मरिचं गुडं ॥ श्राद्धकर्मणि शस्ता
नि सैंधवं त्रपुसं तथा ॥ फलादि वायुपु ॥ कपित्थं बिल्वामलकं पनसाम्रातदाडिमं । नवपरे च ताक्षोटखर्जू
राणां फलानि च । कसेरुः कोविदारश्च तालकंदं तथा बिसं ॥ तमालं शतकंदं च तथा वृक्षानकंदकं ॥ काले
यं कालशाकं च चानुषिन्नं सुवर्चला ॥ मांसं शाकं दधि क्षीरं शस्तं वेत्रांकुरस्तथा ॥ वैकंकतं मौलिकेरं स्नंगारकक
र्कषकं ॥ पिप्पली मरिचं चैव पटोलं बृहतीफलं । एवमादीनि चान्यानि स्वादूनि विविधानि च । नारंगं वा त्रवे
दयं दीर्घमूलकमेव च ॥ मनुः ॥ तिलैर्व्रीहियवैर्माषैरद्भिर्मूलफलेन वा । दत्तेन मासं प्रीयंते विधिवत्पितरो नृ
णां ॥ यत्तु मांसश्राद्धं तद्ब्राह्मणेतरयोः ॥ पुलस्त्यः ॥ मुन्यन्नं ब्राह्मणस्योक्तं मांसं क्षत्रियवैश्ययोः ॥ कलौ पलपैत राम
कं निषिद्धमित्यत्र नोदाहृतं ॥ वायुपुराणे ॥ दक्षिणस्यमसंसृष्टं नोष्माणं तांश्च विविधानपि ॥ दत्वा न शोचति श्राद्धे वर्षासु
च मघासु च ॥ घृतेन भोजयेद्विप्रं घृतं भूमौ समुत्सृजेत् ॥ सर्कराद्वि रसं युक्तं पृथुकानि त्यमद्वायाः ॥ सुस्वसंवत्सरं प्री
ताः प्रकारैर्मधुकैस्तके ॥ श्रा— न्यानां सस्तथापूपान् कल्माषान् व्यंजनैः सह ॥ सर्पिः स्निग्धानि सर्वाणि धासत्कृत्य भोजये
त् । सति सामर्थ्ये नातिक्रमणीयानि ॥ अत्रि ॥ आंश्चमंतु यच्छ्राद्धं माषमुद्गविवर्जितं तैलपक्वेन रहितं कर्तुरायुः क्षयावहः ॥

गयां तु विशेषेण ज्यायातिपि समाचरेत् । अथ जीवत्पितृकश्राद्धविचारः ॥ सपितुः पितृकृत्येषु
ह्यधिकारो न विद्यते ॥ न जीवंतमतिक्रम्य किंचिद्दद्यादिति श्रुतिः । तद्वारे पुत्रजनने पुत्रेष्ट्यां सोमि
के मखे ॥ तीर्थे ब्राह्मण आयाते षडेते जीवतः पितुः ॥ लौगाक्षिः ॥ अविशिष्टं क्षयं गया प्राप्तोसत्यां
चैवमृतेहनि ॥ मातुः श्राद्धं सुतः कुर्यात्पितर्यपि च जीवति ॥ ब्राह्मणा [illegible] दिहतेतातेपति
ते संगववर्जिते ॥ येभ्य एव पिता दद्यात्तेभ्यो दद्यात्स्वयं सुतः ॥ न जीवत्पितृकः कुर्याच्छ्राद्धम
ग्निमृते द्विजः ॥ येभ्य एव पिता कुर्यात्तेभ्यः कुर्वीत साग्निकः ॥ विष्णुः ॥ पितरि जीवति यः
श्राद्धं कुर्यात् येषां पिता कुर्यात्तेषां कुर्यात् । पितरि पितामहे च जीवति येषां पितामहः पित
रि पितामहे प्रपितामहे च जीवति नैव कुर्यात् ॥ यस्य पिता प्रपितामहो प्रेतौ स्यातां स पित्रे पि
डं निधाय प्रपितामहहृद्ध प्रपितामहाभ्यां दद्यात् ॥ आमश्राद्धं गयाश्राद्धं वृद्धिश्राद्धं चापरपक्षिकं ॥

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

श्रा॰ नज्ञीत्यित्नकः।कुर्यात्तिलैः कृष्णेश्वतर्पणं।रवौ॥गयायानंकुहस्नानंसतिलोदकतर्प्पणं।नज्ञी
स्पित्नकःकुर्यात्कुर्वाणः पितृहा भवेत्॥अथश्राद्धकालः॥याज्ञवल्क्यः।अमावास्याष्टका
वृद्धिःकृष्णपक्षोयनंद्वयं॥द्रव्यंब्राह्मणसंपत्तिःविषुवत्सूर्यसंक्रमः॥व्यतीपातोगजछाया
याग्रहणंसूर्यचंद्रयोः॥श्राद्धंप्रतिरुचिश्चैव श्राद्धकालाः प्रकीर्त्तिताः॥अमावास्याप्रसि
द्धा॥अष्टकाः॥हिमशिशिरयोश्चतुर्णामपरपक्षाणामष्टमीष्वष्टकाइत्याश्वलायनो
क्ताश्चतस्रः॥वृद्धिः पुत्रजन्मादिः॥कृष्णपक्षः कृष्णःएवापरपक्षः।अयनद्वयदक्षि
णोत्तरायणे॥द्रव्यंकृशरमांसादि॥ब्राह्मणसंपत्तिः।पंक्तिपावनादिप्राप्तिः॥एतदुत्तय राम
कालतत्पर्यं कालप्रकारणात्॥विषुवते व्यतुलयोःसूर्यसंक्रमः।सूर्यसंक्रमःसूर्य
स्यराशेराश्यंतरगमनं॥सूर्यसंक्रमणेनैवविषुवादिप्राप्तौपुनः।क्रमेनकालाविदं
का

घोत्पत्तेः॥व्यतीपातोयोगविशेषः॥सनस्यचसमुत्पत्त्यादिकालेषु॥कलाशेषःसाधनीये॥कलंक
हुंसमुत्पन्नौभ्रमणोकोटिरुच्यते॥एतनेशतकोघस्तुपातेवदंतेमहूयं॥तत्प्रमाणंज्योतिषशास्त्रे
॥द्वाविंशतिःनक्षत्रोत्पत्तौ २२ भ्रमणोच्चे।कविंशतिः॥२१॥पतनेदशनाड्य २० पतितेसप्तनाडि
काः॥७॥पारिमितिकोपि॥हस्त मनुः॥श्रवणाश्विधनिष्ठार्द्रानागदैवतमस्तके॥यद्यमार
विवारेणावी।व्यतीपातःसउच्यतइति॥नारसिंहप्रयोगेन्यथाभिहितं॥तदाहपंचाननस्वौ
गुरुभूमिपुत्रौमेषेरविःस्याद्यहिशुक्लपक्षे॥पाशाभिधानाकरनेणयुक्तातिथिर्व्यतीपातइ
तीहयोगः॥ ॥गजछाया॥यंदींदुः।पितृदेवत्यहंसश्चैवकरेस्थितः॥याम्यातिथिर्भवेत्साहिग
जछायाप्रकीर्त्तिता॥तथाच॥कृष्णपक्षेत्रयोदश्यांमघाश्विंदुःकरेरविः।यदातदागजछाया
श्राद्धेपुण्यैरवाप्यते॥भारद्वाजः॥वनस्पतिगतेसोमेयाछापूर्वतोमुखी।गजछायाहिसातत्र

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

श्रा॰ पितॄणां दत्तमक्षय्यं स्यात्पंतरे॥ ॥द्विगुणो ह्यात्मनः छायादर्शे स्याद्यापराह्णिकी॥ गजछायेति साप्रोक्ता पितॄणां तृप्तिकारिणी॥ इति गजछायाकालविशेष एव न हस्तिछाया॥ कालग्रहणात्
न च सैंहिकेयो यदा सूर्यं ग्रसते पर्वसंधिषु॥ गजछायेति सा प्रोक्ता तस्यां श्राद्धं प्रकल्पयेत्॥ ग्रह
णेनैव लब्धत्वात्॥ तु विधियजमानस्य श्राद्धेच्छा॥ चशब्दः श्राद्धकालांतरग्रहणाय॥ ॥तथा च
विष्णुः॥ अमावास्यास्तिस्रोऽष्टकास्तिस्रोऽन्वष्टका माघी प्रोष्ठपद्यूर्ध्वं त्रयोदशी व्रीहियवपाकौ
चेति॥ एतांस्तु श्राद्धकालान्वै नित्यानाह प्रजापतिः॥ श्राद्धमेतेष्वकुर्वाणो नरकं प्रतिपद्यते॥ राम
॥वायुपुराणे॥ पित्र्यदानाय मूले स्युरष्टकास्तिस्र एव च॥ कृष्णपक्षे वरिष्ठा हि पूर्वा चैंद्री च
भाष्यते॥ प्राजापत्या द्वितीया स्यात्तृतीया वैश्वदेविकी॥ आद्या पूपैः सदा कार्या मांसैरन्या भ
वेत्तथा॥ ॥शाकैः कार्या तृतीया स्यादेतद्द्रव्यगतो विधिः॥ अत्राष्टकात्रितयमुक्तं पर्व च तस्य

उक्तास्त्वि देदंशापविशेषानिप्राप्ते॥ अमावास्यास्तिस्रः प्रोष्ठपदहिमशिशिरापरपक्षाणां त्र्यंन्वष्टका॥
अष्टकाग्रिमदिनेषु॥ माघी पौर्णमासीति कल्पतरुः॥ तथा विष्णुधर्मोत्तरे॥ ॥व्रीहिपाके च कर्तव्यं य
वपाके च पार्थिव॥ न तौ वाद्यौ महाराज विना श्राद्धं कथंचन॥ पौर्णमासी तथा माघी श्रावणी च नरोत्त
म॥ प्रौष्ठपद्यामतीतायां तथा कृष्णत्रयोदशी॥ एतांस्तु श्राद्धकालान्वै नित्यानाह प्रजापतिः॥ व्री
हिपाकश्राद्धं॥ ॥शरदि तद्भावे हेमंतिकेन तु धनुषि तत्र निषेधश्रा वणात्॥ धनुषि यत्व्री
हिपाकश्राद्धं इति॥ यवपाकश्राद्धं
तं श्राद्धं मृगा भेत्रासुरादिषु॥ पितरस्तत्र गच्छंति नरा नाम्निषकाशिरा
मकरे कुंभयोरन्यतमे॥ ॥अथ काम्यकालाः॥ भारद्वाजः॥ ॥माघसिते पंचदशी कदाचिदुपै
ति योगं यदि वारुणेन॥ ऋक्षेण कालः स परः पितॄणां न ह्यल्पपुण्यैर्नृप लभ्यते सः॥ काले धनि
ष्ठा यदि नाम तस्मिन्भवेत्तु भूपाल तदा पितृभ्यः॥ दत्तं जलान्नं प्रददाति तृप्तिं वर्षायुतं तत्कुलजैः

श्रा॰ ...नुष्ठेः॥ ॥विष्णुपुराणे॥ ॥अमावास्यायदामैत्रविशाखास्वातिरोहिणी॥श्राद्धं पितृगणास्तृप्तिंतदाप्नो
त्यष्टवार्षिकीं॥अमावास्यायदापुष्येरौद्रेचर्क्षेपुनर्वसौ॥द्वादशाब्दांन्नदात्तृप्तिंप्रयांतिपितरोर्चिता॥॥
याज्ञवल्क्यः॥ ॥स्वर्गंह्यपत्यमोजश्चशौर्यंक्षेत्रंबलंतथा॥पुत्रान्श्रैष्ठ्यंचसौभाग्यंसमृद्धिंमुख्य
तांसुतान्॥प्रवृत्तचक्रतांचैववाणिज्यप्रभृतीस्तथा॥अरोगित्वंयशोवीतशोकतांपरमांगतिं॥ध
नंवेदान्भिषक्सिद्धिंकुप्यंगामप्यजाविकं।अश्वानायुश्चविधिवद्योवाश्राद्धेप्रयछति।कृत्तिका
दिभरण्यंतंसकामानाप्नुयादिमान्॥ ॥मरीचिः॥कृत्तिकादिभरण्यंतंश्राद्धंयत्कालं राम
मारितं॥विष्कंभादिषुयोगेषुतदेवाकलमश्नुते॥ ॥बृहस्पतिः॥आरोग्यंचैवसौभाग्यंशत्रूणां
चपराजयं॥सर्वान्कामान्प्रियंविद्यांधनंनाम्युर्यथाक्रमं॥सूर्यादिवासरेष्वेतछ्राद्धकल्प
वित्कल्पासकुर्वन्प्रतिपदाश्राद्धंसुरूपान्लभतेसुतान्कन्यकांतुद्वितीयायांतृतीया

यांतुवंदिनः॥पशून्क्षुद्रान्चतुर्थ्यांतुपंचम्यांशोभनान्सुतान्॥षष्ठ्यांघृतंकृषींचापिसप्तम्यांलभतेनरः॥
अष्टम्यामपिवाणिज्यं लभतेश्राद्धदःसदा॥स्यान्नवम्यामेकखुरंदशम्यांद्विखुरंबहु॥एकादश्यांतथा
रूप्यंब्र ह्मवर्चस्विनःसुतान्॥द्वादश्यांजातरूपंचरजतंकुप्यमेवच॥ज्ञातिश्रैष्ठ्यंत्रयोदश्यांचतु
दे४ र्दश्यांतु थांकुप्रजांच॥प्रीयंतेपितरश्चास्ययेशस्त्रेणहतारणे॥पक्षत्यादिविनिर्दिष्टान्विपुलान्
मनसः॥प्रियान्॥श्राद्धदःपंचदश्यांतुसर्वान्कामान्समश्नुते॥तत्रवर्ज्यानाहगार्ग्यः॥ ॥नंदायांभार्गव
नेत्रयोदश्यां त्रिजन्मसु॥एषुश्राद्धमकुर्वीतगृहीपुत्रधनक्षयात्॥अंगिराः॥त्रयोदशीकृष्णपक्षेय
ःश्राद्धंकुरुतेनरः॥पंचत्वंतस्यजानीयात्ज्येष्ठःपुत्रोविनश्यति॥वृद्धगार्ग्यः॥प्राजापत्येचपौष्णेच
पित्र्यर्क्षेभार्गवेतथा॥यस्तुश्राद्धंप्रकुर्वीततस्यपुत्रोविनश्यति॥नरणांकृत्तिकांचैवसायंचैवविवर्ज
येत्॥यश्चैवमादिषुश्राद्धविधिसपुत्रविपत्त्यादिदोषसाहित्येनः कलेकरागिणोपुत्रकस्यातिनिर्णयः॥

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

श्रा॰ यच्च त्रयोदश्यां मघायां वा श्राद्धं निषिध्यते तत्काम्यमेव न नित्यं। तथा च शंखलिखितौ॥ पितामहश्चैव तथा
प्रपितामहः। जातं पुत्रं प्रशंसंति शकुंता इव पिप्पलं॥ मधुमांसेन खड्गेन पयसा पायसेन वा। एष दास्य
ति नस्तृप्तिं वर्षासु च मघासु च॥ ब्रह्मांडपुराणे॥ आषाढ्याः। पंच मेषपक्षे गया मध्याष्टमी स्मृता॥
त्रयोदश्यां गजच्छाया या या गतुल्यं तु पैतृके॥ तीर्थे सांवत्सरे प्रेते पितृयागे महालये॥ पिंडदानं प्रकु
र्वीत युगादौ मरणे मघे॥ निषेधश्च त्रयोदश्यां तु पित्रर्थं युक्तायां मकसेवौ॥ पिंडपातं प्रयत्नेन ज्येष्ठ
पुत्री विवर्जयेत्॥ इति त्रयोदश्यां श्राद्धं प्रति विहित निषिद्धवाक्यबलाद्व्यवस्था कार्या॥ त्रयोदश्यां यु
गाद्यादि काम्यं श्राद्धं पुत्रवत् पिंडपातरहितं कार्यं॥ महालयादौ पुत्रवतापि पिंडसंहितमेव कार्यं
मघायुक्तायां ज्येष्ठपुत्रवता पिंडरहितमेवेति यत्तु अंगिरसा॥ ॥त्रयोदश्यां कृष्णपक्षे यः श्राद्धं तु कु
रुते नरः॥ पंचत्वं तस्य जानीयाज्ज्येष्ठपुत्रस्य निश्चितमित्यभिहितं तन्मोहादिप्राप्तैकवर्गश्राद्धविषयं

६२

॥तथा च कार्ष्णाजिनिः॥ श्राद्धं न कस्यवर्गस्य त्रयोदश्यामुपक्रमेत्॥ अत एव स्तत्त्रयेसुः प्रजां हिंसंति तिग्र
ज्ञामिति। यत्तु त्रयोदश्यां युवानोस्य म्रियंत इति कात्यायनवचनं तत्त्रयोदशीप्रयुक्तकाम्यश्राद्धवि
षयं॥ तेन यस्य गृहे युवानः स्युस्तेन त्रयोदश्यां काम्यश्राद्धं न कार्यमिति॥ वस्तुतस्तु॥ मानो मौमे
षयं॥ तेन यस्य गृहे युवानः स्युस्तेन त्रयोदश्यां मघादौ स्नानं न कुर्यात्तिलतर्पणं॥ तत्रापि महती पूजा कर्तव्या
त्रयोदश्यां नंदासु गुर्वी सु च पिंडदानं मघास्वा च ज्येष्ठपुत्री विवर्जयेत्॥ इति
पितृदैवते॥ अत्रैव पिंडप्रदानं दासु गुर्वासु च पिंडदानं मतौ॥ श्राद्धनिषेधः। सपिंडकश्राद्धविषय एव॥ संक्रां
ग्गार्ग्यदेवीपुराणविशेषवचनस्वरसात्सामान्यतः। श्राद्धनिषेधः॥ वैशाखस्य तृतीया नवम्यां कार्त्तिकस्य च। श्राद्धं कार्यं च शुक्लायां
तिषु च सर्वासु पिंडनिर्वपणादृते॥ वैशाखस्य तृतीयावनवम्यां कार्त्तिकस्य च॥ त्रिपिंडमन्वरे श्राद्धं मेको
संक्रांतिविधिज्ञानरे॥ यत्तु ततः प्रभृति संक्रांता वुपरागादि पर्वसु॥ त्रिपिंडमाचरेच्छ्राद्धं मेको
दिष्टं मृतेऽहनि॥ इति तत्रैवोक्तं तनो वचनद्वयाविरोधे वैकल्पिकपिंडदानं संक्रांत्यादावित्या॥

श्रा· क्रः॥ कालादर्शे॥ विषुवायनसंक्रांतिमन्वादिषु युगादिषु॥ विहाय पिंडनिर्वापं श्राद्धं सर्वं समाचरेत्॥
॥मृगकर्कटसंक्रांती द्वे उदग्दक्षिणायने॥ विषुवे द्वे तुलामेषे गोलमध्ये ततोपराः॥ ज्योतिर्वित्तिर्वसिष्ठः
कृष्णवृश्चिककुंभेषु सिंहे चैव यदा रविः॥ एतद्विष्णुपदं नाम विषुवादधिकं फलं॥ कंन्यायां मि
थुने मीने धनुष्यपि रवेर्गतिः॥ षडशीतिमुखाः प्रोक्ताः षडशीतिगुणाः फलैः॥ मात्स्ये॥ तथा म
न्वंतरादौ च श्राद्धं देयं विजानता॥ ताश्चा॥ अश्वयुक्शुक्लनवमी द्वादशी कार्त्तिके तथा॥ तृ
तीया चैव माघस्य तथा भाद्रपदस्य च॥ फाल्गुनस्याप्यमावास्या पौषस्यैकादशी तथा॥ आषाढ़ी राम
स्यापि दशमी तथा माघस्य सप्तमी॥ श्रावणे चाष्टमी कृष्णा तथाषाढे च पूर्णिमा कार्त्तिकी फाल्गु
ल्गु नी चैत्री ज्येष्ठी पंचदशी सिता॥ मन्वंतरादयस्त्वेता दत्तस्याक्षयकारिकः॥ युगादयः॥ विष्णुपुरा
णे वैशाखमासस्य च या तृतीया नवम्यसौ कार्त्तिकशुक्लपक्षे॥ नभस्य मासस्य तमिस्रपक्षे त्रयोदशी
स्

अनंतपुण्यास्तिथयश्चैतास्तु॥ पानीयमप्यत्र तिलैर्विमि
पंचदशी च माघे वै एता युगाद्याः कथिताः पुराणे॥
श्रं दद्यात्पितृभ्यः प्रयतः पितृभ्यः श्राद्धं कृतं तेन समाः सहस्रं रहस्यमेतत्पितरो वदंति॥ ॥नारदीये॥ ॥वैशाखशु
क्ले द्वे तथा कृष्णे युगाद्याः कवयो विदुः॥ शुक्ले पूर्वाह्णिके ग्राह्य कृष्णे वै वापराह्णिके॥ वैशाखस्य शुक्लप
क्षस्य तृतीयायां कृतं युगं॥ कार्त्तिकशुक्लपक्षस्य त्रेता तु नवमेहनि॥ अथ भाद्रपदे कृष्णत्रयो
दश्यां तु द्वापरं॥ माघे तु पौर्णमास्यां वै घोरं कलियुगं स्मृतं॥ मति ब्रह्मपुराणे पूर्णिमा ह्यस्य
निति पौर्णमासी पदममावास्या परं॥ कल्पभेदेन व्यवस्थेत्यपरे तथा सूर्यस्य सिंहसंक्रा
त्यामंतः कृतयुगस्य तु॥ अथ वृश्चिकसंक्रांत्यामंतस्त्रेतायुगस्य च॥ त्रेयश्च वृषसंक्रांत्यां
द्वापरांतस्य संज्ञाता तथा च कुंभसंक्रांत्यामंतः कलियुगस्य तु॥ अथ श्राद्धदेशाः॥
तत्र मनुः॥ शुचिदेशं विविक्तं च गोमयेनोपलेपयेत्॥ दक्षिणाप्रवणं चैव प्रयत्नेनो

श्रा॰
६

यपारयेत्॥ अवकाशेषु चोक्तेषु जलतीरेषु चैव हि विविक्तेषु च तुष्यंति दत्तेन पितरः सदा
॥ यमः॥ दक्षिणाप्रवणं स्निग्धं विविक्तं शुभलक्षणं शुचिदेशं परीक्ष्याशु गोमयेनोपले
पयेत्॥ काम्यदेशानाह शंखः॥ वाराणस्यां कुरुक्षेत्रे भृगुतुंगे हिमाचले॥ नर्मदावाहुदा
तीरे सर्वमानंत्यमुच्यते॥ गंगाद्वारे प्रयागे च नैमिषे पुष्करे तथा॥ सन्निहत्यां गयायां च सर्वम
क्षयतां व्रजेत्॥ स्कंदे॥ तुलसीवनगतच्छाया यत्र यत्र भवेत् द्विज॥ तत्र श्राद्धं प्रदातव्यं पि
तॄणां तृप्तिहेतवे॥ तुलसीबीजनिकराः पतिता यत्र नारद॥ पिंडदानं कृतं तत्र पि
तॄणामक्षयं भवेत्॥ अन्येपि काम्यदेशास्तत्तीर्थादिषु पुराणादिष्ववगंतव्याः॥
वर्ज्यानाह विष्णुः॥ नम्लेच्छविषये श्राद्धं कुर्यान्नमनुजोगच्छेत्॥ तथा॥ चातुर्वर्ण्यव्य
वस्थानि यस्मिन् देशे न विद्यते॥ तं म्लेच्छदेशं जानीयादार्यावर्तमतः परं॥ वायुपुराणे॥ त्रि

राम
६

शंकोर्वर्जयेद्देशं संवृद्धाद्दशयोजनं॥ उत्तरेण महानद्या दक्षिणेन तु कीकटात्॥ देशास्त्रैशंकवो नाम श्राद्ध
कर्मणि गर्हिताः॥ पारस्कराः कलिंगाश्च सिंधोरुत्तरकूलतः॥ प्रनष्टाश्रमधर्माश्च देशा वर्ज्याः प्रयत
तः॥ पक्षस्कराः क्व॥ ब्रह्मपुराणे॥ किरातेषु कलिंगेषु कोंकणेषु कृमिष्वपि॥ दशार्णेषु कुमारेषु तंगणे
षु क्रथेषु च॥ सिंधोरुत्तरकूले च नर्मदायाश्च दक्षिणे॥ पूर्वेषु करतोयायाः न देयं श्राद्धमुच्यते॥ परकी
यप्रदेशेषु स्वानि पित्र्यैस्तर्पयेत्तु यः॥ तद्भूमिस्वामिनस्तस्य हरंति पितरो बलात्॥ अयमागंततस्तोमे
दद्यान्मूल्यं च जीवतां॥ यमः॥ अटव्यः पर्वताः पुण्यास्तीर्थान्यायतनानि च॥ सर्वाण्यस्वामिकान्या
हुर्नहि तेषु परिग्रहः॥ वनानि गिरयो नद्यस्तीर्थान्यायतनानि च॥ सर्वाण्यस्वामिकान्याहु
र्देवखाताश्च ये गीर्तः स्वामी तेषु न विद्यते॥ नक्तं कपियुगंधिनं संकीर्णानि प्रगंधकं॥ देशं
ष्ट शब्दं च वर्जयेच्छ्राद्धकर्मणि॥ अथ कुतपाष्टकं॥ स्मृत्यंतरे॥ मध्याह्नः खड्गपात्रं च त

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

श्रा०

पालकंबलः॥ तीर्थं दर्भास्तिला गावो दौहित्रश्चाष्टमः स्मृतः॥ पापं कुत्सितमित्याहुस्तस्य संतापकारि
णोष्टावेते यतस्तस्मात्कुतपा इति विश्रुताः॥ छिद्रोतात्कालिको ज्ञेयो ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः॥ मध्या
ह्नेतु सदा ज्ञेयः कुतपः श्राद्धकर्मणि॥ द्वौ यामौ घटिकान्यूनौ द्वौ यामौ घटिकाधिकौ॥ सका
लः कुतपो ज्ञेयः पितृणां तृप्तिकारकः॥ स च त्रिमुहूर्त्तात्मकः॥ आपस्तंबः॥ कुतपाद्यान्मुहू
र्त्तांस्त्रीन्यदाचरति भास्करः॥ स कालः कुतपस्तत्र पितृणां दत्तमक्षयं॥ कुतपाख्यान्यमत्राणि खडु
रोप्यमयानि च॥ सौवर्णानि प्रशंसंति पितृणां तृप्तिहेतवः॥ खड्गादीन्यपि पात्रेषु आसनेषु राम
च कंबलः॥ कुतपाः सुतिला दर्भाः॥ क्रियासाधनहेतवः॥ तीर्थं मंत्रविदो गोष्ठ शालग्रा
मशिलामयः॥ गयायाः स्मरणं यत्र यत्र स देशः कुतपः स्मृतः॥ गव्यं कुतमाख्यातं पितृ
णां तृप्तिहेतवे॥ भोजनार्थं तु विप्रेभ्यो दातव्यं तृप्तिमिच्छति॥ धेनुं श्राद्धे तु यो दद्यादूर्ध्वं किं कुं

सुरापाश्चस्तेनागोघ्नाश्चकैकिस्सका॥॥ राष्ट्रकामास्तथोन्मत्ताः पशुविक्रयिणश्च ये॥ मानकूटास्तुलाकूटाः॥ शि
ल्पिनो ग्रामयाजकाः॥ वृषलीभिः प्रपीताश्च श्रेणीराजन्ययाजकाः॥ वृषलीभिः प्रपीताश्च श्रेणीराजन्ययाजन्यपाज
काः॥ राजभृत्याधवधिरमूककखल्वाटषंडकाः कालोपजीविनश्चैव ब्रह्मविक्रयिणस्तथा॥ दंडध्वजाश्च ये विप्रा ग्राममह
त्यकराश्च ये॥ अगारदाहिनश्चैव गरदावनदाहकाः॥ कुंडाशिनो देवलकाः परदाराभिमर्शकाः॥ ग्रामवर्त्ताः कुन
ख्विल्पिनः कुष्ठिनश्च ये॥ वाणिज्ये मधुहर्त्तारो हस्मश्रद्धमकहिंस्राः॥ कन्यानां दूषकाश्चैव ब्राह्मणानां च दूषकाः॥ स्त्र
चकाः पोषकाश्चैव कितवाश्च कुशीलवाः॥ समयानां च भेत्तारः प्रदाने ये च बाधकाः॥ अजाविकामाहिषिकाः सर्ववि
कयिणश्च ये॥ वेदस्वी सुवयेसक्ता अलाज्ञादाहिनश्च ये॥ धनुःकर्त्ता द्यूतवृत्तिर्मित्रध्रुक् शठ एव च॥३॥ युग्मकर्मा
तथा वर्ज्यो यश्चाग्निर्दिधिषूपतिः॥ पांडुरोगी गंडमाली यक्ष्मी वभ्रामरी तथा॥ पिशुनः कूटसाक्षी च दीर्घरोगी व्रयाश्र
मी॥ प्रव्रज्योपनिवृत्तश्च तथा प्रव्रजितश्च यः यश्च प्रव्रजिताज्जातः प्रव्रज्यावसितश्च यः॥ तो पुनर्भवो ब्रह्मचंडाला वाहवे
वस्तोपमः॥ राज्ञः प्रेष्यकरो यश्च यामस्य नगरस्य च॥ समुद्रयायी वान्ताशी केशविक्रयिणश्च ये॥ अवकीर्तिस

Indira Gandhi National Centre for the Arts

श्रा०
२३

वीरह्नो गुरुह्नः पितृदूषकाः गोविक्रयी वड्वालः पूगानां चैव याजकाः॥ मद्यपाश्च कदर्यश्च सह पित्रा विवादकृत् तडा
कोदेवकी मन्त्री ग्रामकात्मादार दूषकः॥ सद्भिश्च निंदिताचारः स्वकर्मपरिवर्जितः॥ परिवित्तिः परिवेत्तानृत्वापाचार्या निरा
कृतिः॥ शूद्राचार्याः सुनाचार्यनिराकृतिः॥ शूद्राचार्यः शूद्रशिष्यश्च नास्तिकः॥ इष्टस्वदारकाचार्या यानकृत्तैलिकस्त
था॥ चौरा वार्धुषिका दुष्टाः परस्वानां च नाशकाः॥ चतुराश्रमबाह्याश्च सर्वेते पंक्तिदूषकाः॥ अन्येपि ज्ञेयाः॥ अथ नि
मंत्रणं॥ तच्च तेषां गृहे गत्वा कार्यं॥ अत्रिः॥ प्रथमेह्नि निवासस्यार्थश्रोत्रियादीन् निमंत्रयेत्॥ मात्स्ये॥ आसनेषूपक्लृ
प्तेषु दर्भवत्सु विधानतः॥ उपस्पृष्टोदकान् विप्रानुपविश्यानुमंत्रयेत्॥ दक्षिणं जानुमालभ्य त्वं मयाद्य निमंत्रितः।
एवं निमंत्र्य नियमान् श्रावयेत्पैतृकान् बुधः॥ दक्षिणं जानु मित्येतद्ब्राह्मणविषयं वायुः॥ दक्षिणाचरणं विप्रः सव्य
वैश्य नियतस्तथा॥ पादौ वा यवैश्यपादौ शूद्रः प्रणतिपूर्वकं॥ नियमाः एवं दिन निमंत्रणे सर्वापाप विनिर्मुक्तैः॥ का
मक्रोधविवर्जितैः॥ भवितव्यं भवद्भिश्च श्वोभूते श्राद्धकर्मणि॥ प्रातर्निमंत्रणे॥ अक्रोधनैः शौचपरैः सततं ब्रह्म
चारिभिः॥ भवितव्यं भवद्भिश्च मया च श्राद्धकर्मणि॥ निमंत्रणक्रममाह बृहस्पतिः॥ उपवीती ततो भूत्वा श्राद्धार्थे २३

श्री

द्विजसत्तमान्॥ अपसव्येन पित्र्ये च स्वयं शिष्योथवा सुतः॥ दौहित्रे पितृकृत्येत्रीन्नेकैकमुभयत्र वा॥ भोजयेत्सुसमृद्धोपि न
प्रसज्जेत विस्तरे॥ सत्क्रियां देशकालौ च शौचं ब्राह्मणसंपदः॥ पंचैतान् विस्तरो हंति तस्मान्नेहेत विस्तरं॥ सत्क्रियां देशकालौ च शौ
चं ब्राह्मणसंपदः॥ पंचैतान् विस्तरो हंति तस्मान्नेहेत विस्तरं॥ विप्राणामजाभे॥ वशिष्ठः॥ यद्येकं भोजयेच्छ्राद्धे दैवं त
त्र कथं भवेत्॥ अन्नं पात्रे समुद्धृत्य सर्वस्य प्रकृतस्य तु॥ देवतायतने कृत्वा ततः कर्म प्रवर्तयेत्॥ तदन्नं पाहि पेद
मौ दद्याद् ब्रह्मचारिणो थवा ४॥ भोजयेद् यथवाप्येकं ब्राह्मणं पंक्तिपावनं॥ दैवे कृत्वा तु नैवेद्यं पश्चात्तस्य तु निर्वपेत्॥ कु
शप्रतिनिधिर्वा॥ सत्यव्रतः॥ प्रतिधाय दर्भवटुमासनेषु समाहितः॥ शेषान्तु शेषसंयुक्तविधानं प्रतिपादयेत्॥ अ
थ निमंत्रितविप्रनियमाः॥ मनुः॥ निमंत्रितो द्विजः पित्र्ये नियतात्मा भवेत्सदा॥ न च छंदांस्यधीयीत यस्य श्राद्धं च त
द्भवेत्॥ यमः॥ अहिंसासत्यमक्रोधो दूराध्वगमनक्रिया॥ अभारोद्वहनं ज्ञानिः श्राद्धस्योपासनाविधिः॥ हेतितस्क
र धा [illegible] नरोह्यकुर्वयोः॥ केचंविद पापकामश्च पापः श्वकरतां व्रजेत्॥ ब्राह्मणानुसंस्कृत्वादेवताः पित
२॥ तदन्नसमुपोश्नंति तस्मात्तन्नचातिक्रमेत्॥ केतनं कारयित्वा तु यो अतिपातयते द्विजः४॥ ब्रह्महत्यामवा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

त्रिदेपि चैवकर्माणि॥ श्राद्धवच्छुक्लवासाः स्यादितिवेदविदांमतं॥ देवलः॥ तथावयत्रिंतोदातापातः स्नात्वासहादरः॥ आ
रंभेतनवैः पात्रैरन्नारंभंस्वबांधवैः॥ उशनाः॥ गोमयोदकैर्भूमिभाजनभांडशोधंकुर्यात्॥ ऊर्द्ध्वपुंड्रविषये॥ संग्रहो॥
वामहस्तेनुदर्भंस्थगृहेरंगावलितथा॥ ललाटेतिलकंदृष्ट्वानिराशाः पितरोगताः॥ हेमाद्रिग्रान्त्रिपि कपुंड्रमेव
निषिद्धंसंतिर्यक्पुंड्रंतथादृष्ट्वास्कंधेमाल्यंतथैवच॥ निराशाः पितरोयांतिदृष्ट्वाचैवषलीपतिं॥ तथाचो॥ ऊर्द्ध्व
पुंड्रंद्विजातीनामग्निहोत्रसमोविधिः॥ श्राद्धकालेचसंप्राप्तेकर्त्ताभोक्ताववर्जयेत्॥ तथा॥ जपेहोमेतथादाने
स्वाध्यायेपितृकर्मणि॥ तत्सर्वंनश्यतिक्षिप्रमूर्द्ध्वपुंड्रंविनाकृतं॥ एतानिविधिनिषेधवाक्यानिपरस्परविरोधं
नितत्परिहारार्थंव्यवस्थाकार्या॥ यानिनिषेधवाक्यानितानितिर्यक्पुंड्रगंधानुलेपनपराणिइत्येके॥ यथा
वाच्यवस्थत्यपरे॥ वस्त्रयाग्रादौ निषेधमेवोदाहृतानि॥ अथप्रयोगः॥ यमः॥ ततःस्नात्वानिवृत्तेभ्यःप्रत्युत्था
यकृतांजलिः॥ पाद्यमाचमनीयंचसंप्रयच्छेद्यथाक्रमं॥ वृहन्नारदः॥ निमंत्रितेषुविप्रेषुमिलितेषुद्विजोत्तमः॥
प्रायश्चित्तविशुद्धात्मातेषामध्यानुज्ञांसमाचरेत्॥ दद्यादैवंब्रह्मदंडार्थंहिरण्यंकुशमेववा॥ श्राद्धार्थंमहतोविप्रा २५

नृविप्राग्र्योनिमंत्रयेत्॥ मात्स्ये॥ उदपात्रंचकांस्यंचमेक्षणंचसमित्कुशान्॥ आहरेदपसव्येनसर्वंदक्षिणतःशनैः॥
नृविप्रान्नयोनिमंत्रयेत्॥ मात्स्ये॥ उदपात्रंचकांस्यंचमेक्षणंचसमित्कुशान्॥ आहरेदपसव्येनसर्वंदक्षिणतःशनैः॥
एवमासाद्यतत्सर्वंभवनस्याग्रतोभुवि॥ गोमयेनोपलिप्तायांगोमूत्रेणकृतमंडले॥ अक्षताभिःसपुष्पाभिस्तदभ्य
र्च्योपसव्यवत्॥ विप्राणांक्षालयेत्पादानतिमन्यपुनःपुनः॥ सायनीये॥ दिवावायदिवारात्रौनकुर्यात्प्राङ्मुखः
क्वचित्॥ प्रत्यङ्मुखस्तकुर्वीतविप्रपादावनेजनं॥ कात्यायनः॥ वदेत्स्वागतंपुनः॥ प्रक्षालयेद्विप्र
पादान्याज्ञोदेवीवितिऋचा॥ यथावज्जहतोदेवताःपितरस्तथा॥ पादान्याज्ञोदेवीवितिऋचा॥ पंथिर्यस्यपवित्रस्यविप्रस्यपादाभिषेचने॥ तत्रहृतावनेजन
तिलैःपुष्पैस्तथादर्भैरक्षिंगंधादिमिश्रितैः॥ पिहणांक्षालयेत्पादान्तथाप्रत्यङ्मुखःसुधीः॥ तत्सर्वंत्रिजटेत्युस्पयत्रश्राद्धमदक्षिणं॥ यमः॥ पु
मपिःरामायके॥ पादशौचमनभ्यंगतिलहीनंचतर्पणं॥ तत्सर्वंत्रिजटेत्युस्पयत्रश्राद्धमदक्षिणं॥ पाद्यश्चोर्ध्वं॥ दर्भपाणिर्द्विराचम्यलघुवासाजितेंद्रियः॥ परिश्रितेः॥ प्रक्षो
दप्रक्षालनंकुर्यादव्ययमेवविनीतवत्॥ कुमार्यः॥ मंडलस्याग्रेभागेविप्रस्याचमनक्रिया॥ अमतेसपिवेत्रोयंत्रधिरंदधि
दैवेगोमयेनोपलेपयेत्॥ संग्रहे॥ मंडलस्याग्रेभागेविप्रस्याचमनक्रिया॥ मनसिद्धमितिप्राच्यकल्पितेष्वासनेषुच॥ आसध्वमितितान्न
तोतथा॥ आसनंकुतपंदद्यादन्यद्वापिपवित्रवत्॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

यादासनं संस्पृशन्पाणिं भारते॥ दक्षिणाग्रास्तथा दर्भा विष्टरेषु निवेशिताः॥ प्राङ्मुखोऽथ वै विप्राणां येत्वन्नमुपभुं
जते॥ देवलः॥ ये चात्र वैश्वदेवार्थं विप्राः पूर्वं निमंत्रिताः॥ प्राङ्मुखान्यासनान्येषां द्विदर्भोपहतानि च॥ दक्षिणा
मुखमुक्तानि पित्र्याण्यासनानि च॥ दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु प्रोक्षितानि तिलोदकैः॥ उपवेशने दिग्नियममत्रा
गृह्य संख्यां ग्राहयो द्वौ दैवे प्राक्त्रयः पित्र्ये उदगेकैकमेव वा॥ मातामहानामप्येवं तन्त्रं वा वैश्वदेविकं॥ ततः
अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोऽपि वा॥ यः स्मरेत्पुण्डरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः॥ श्राद्धभूमौ गयां ध्यात्वा
ध्यात्वा देवं गदाधरं॥ स्वात्मपितॄन्मनसा ध्यात्वा ततः श्राद्धं समारभेत॥ श्राद्धं करिष्य इति पृष्टेन॥ पुराणे॥
सुमोह स्तोसमोक्तं त्वान्यानुज्ञामंत्रास्थितो॥ सप्तव्याधापविष्टा सर्वाष्टक्यात द्विजोत्तमाः॥ कुरुष्वेति ततस्तु
ज्ञातः॥ देवताभ्यः पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एव च॥ नमः स्वधायै स्वाहायै नित्यमेव नमो नमः॥ इति त्रिर्जपः॥ अ
पहता असुरा इति तिलविकिरणं॥ योगी॥ पाणिप्रक्षालनं कृत्वा विष्टरार्थं कुशानपि॥ इति ब्राह्मणविष्टरार्थ
कुशदाने विशेषः॥ पुराणे॥ पितृकर्मणि वामेव दैवे कर्मणि दक्षिणे॥ यवहस्तस्ततो देवान्विज्ञाप्यावाहन २८

प्रति॥ आवाहयेदनुज्ञातो विश्वेदेवास इत्यृचा॥ विश्वेदेवाः शृणुतेति मंत्रं जप्यततोऽक्षताः॥ ओषधय इति मंत्रेण विकि
रेत्प्रदक्षिणं॥ आगच्छन्तु महाभागा इति च पठेन्मन्त्रं॥ योगी॥ अपसव्यं ततः कृत्वा पितॄणामप्रदक्षिणं॥ द्विगुणांस्तु कु
शान्दत्वा ह्युशन्तस्त्वेत्यृचा पितॄन्॥ आवाह्य तदनुज्ञातो जपेदायन्तु नस्ततः॥ अथ्याद्यौ सा॰ मं॰ योगी॥ यवैरन्ववकीर्या
थ भाजने सपवित्रके॥ शन्नो देव्या पयः क्षिप्त्वा यवोऽसीति यवांस्तथा॥ या दिव्या इति मंत्रेण हस्तेष्वर्घ्यं प्रदापयेत्॥
चतुर्विंशतिमते॥ म॰ पु॰॥ विश्वास्त्विति यवैः पुष्पैरभ्यर्च्यासनपूर्वकं॥ पूरयेत्पात्रयुग्मं तु स्थाप्य दर्भपवित्रके॥ ये वै
रन्ववकीर्याथ भाजने सपवित्रके॥ इदं वः पात्रं केदेवानां पात्रं कृत्वा पयः क्षिपेत्॥ योगी॥ पवित्रे स्थ इति मंत्रेण हव्यान्न
का॥ वधारयेत्॥ अन्तर्गर्भं कुशाच्छन्ने कोशे प्रादेशसंमिते॥ गार्ग्यः॥ दत्वा हस्ते पवित्रं तु हस्तेष्वर्घ्यं विनिःक्षिपेत्॥ योगी॥
दत्वोदकं गन्धमाल्यं धूपदानं सदीपकं॥ तथाच्छादनदानं च करस्योद्वर्तनार्थं तु च॥ वैजवापः॥ स्त्री त्वी पितॄणां त्रीण्य
र्घ्यपात्राणि धर्मवित्॥ एकस्मिन्वा बहुष्वा ब्राह्मणेषु यथाविधि॥ चतुर्विंशतिमते॥ निम्नस्त्रिस्त्वशलाकाः स्युः
पित्र्ये पात्रेषु पावित्रे॥ योगी॥ यवार्थास्तु तिलैः कार्याः कुर्याद्दर्वादि सर्वशः॥ म॰ पु॰॥ ततो वामेन हस्तेन गृहीत्वा सम

प्र.सं. ७६२८

श्रा॰ सारक्रमात्॥ पितृतीर्थेन तत्तोयं दद्याद्दक्षिणेन पाणिना॥ दत्वदर्भोदकं हस्ते विप्रेभ्यश्चार्घ्यपात्रकाद्द्यान्मंत्रं जपेच्चाथवा
२७ दिव्यान्त आपइत्यपि॥ प्रचेताः॥ गोत्रसंबंधिनामानि पितॄणां मनुकीर्तयेत्॥ एकैकस्य तु विप्रस्य अर्घपात्रे विनिक्षिपेत्॥
श्यामा॥ दत्त्वार्घं संस्रवांस्तेषां पात्रे संस्थाप्य कृत्वा विधानतः॥ पितृभ्यः स्थानमसीति न्युब्जपात्रं करोत्यधः॥ यमः॥ तृ
त्राहमनुः॥ यस्मिन्क्षे संस्रवाः पूर्वमर्घपात्रे निवेशिताः॥ हत्वा विसर्जनं तेषां न्युब्जानं तु पात्रकं॥ एतद्धा कामेको
द्दिष्ट विषये॥ उत्तानं स्थापयेत्तत्र एकोद्दिष्टे सदा बुधः॥ न्युब्जं तु पार्वणे कुर्यात्तस्योपरि कुशान्न्यसेत्॥ पैतृकं प्रथ
मं पात्रं तत्र पैतामहं न्यसेत्॥ प्रपितामहं ततो न्यस्य नोद्धरेन्नैव चालयेत्॥ स्पृष्ट्वा तु हृतमन्येन नीतं तु ह्यदितं तथा॥
पमं तत्र पैतामहं न्यसेत्॥ प्रपितामह इच्छावज्ज्ञात्वा पितरः संशयं तिष्ठ॥ मत्स्ये॥ पितृपात्रे निधायाथ पात्रमुत्तरतो
न्यसेत्॥ वैजवापः॥ तस्योपरि कुशान्दत्वा प्रदद्यादेव पूर्वकं गंधपुष्पाणि दीपं वस्त्रोपवस्त्रोपवीतकं॥ शातातपः॥
करे पवित्रं कृत्वा तु गंधं दत्त्वा विलिम्पति पितृयज्ञस्य तच्छिद्रं निराशाः पितरो गताः॥ यज्ञोपवीतं विप्राणां स्कंधान्नैव २७
वतारयेत्॥ गंधादिरजा सिद्ध्यर्थं देवे पित्र्ये च कर्मणि॥ मनुः॥ उपवीती ततः कुर्याद्दत्तः श्राद्धेनुलेपनं॥ न वियुक्तं

Indira Gandhi National Centre for the Arts